

DIREKTIIVSED *MIS*- JA *MIDA*-KÜSILAUSED SUULISES SUHTLUSES¹

KIRSI LAANESOO

Annotatsioon. Artikkel käsitleb *mis*- ja *mida*-algulisi küsilausekonstruktsioone, mida igapäevases suhtluses ei tõlgendata küsimusena, vaid keelu või etteheiteana, näiteks *mida sa lõugad* või *mis sa muretsed*. Vaadeldavatel küsilausestel ei ole võimalikke „normaalseid vastuseid”, sest nende eesmärk ei ole info küsimine. Nende küsilauseste funktsiooniks on hoopis keelamine, etteheite tegemine, ühtlasi kõneleja seisukoha või hoiaku väljendamine. Direktiivsed küsilauseid osutavad kõne all olevale tegevusele kui põhjendamatu või sobimatule käitumisele. Neid lauseid saab adresseerida nii vestluspartneritele kui ka esitatavate jutustuste kaudu vestluses mitteosalejatele. Direktiivsetel *mis*- ja *mida*-küsilausestel esineb mitmeid erinevusi infopäringut tegevatest küsilausestest. Neist erinevustest olulisemad on eripärased prosoodilised ja semantilised tunnused. Uurimus on tehtud suhtluslingvistika ja vestlusanalüüsi metodoloogiat järgides.

Võtmesõnad: suuline suhtlus, keeld, etteheide, küsilause, eesti keel

1. Küsilause, küsimus ja direktiiv

Artikkel vaatleb küsilause vormiga üksusi, mis ei ole esitatud informatsiooni hankimiseks, vaid sisaldavad teatud direktiivset tähendust, väljendades kõneleja soovi lõpetada küsilause propositsiooniga esitatud tegevus või kõneleja hukkamõistvat hoiakut kõne all oleva tegevuse suhtes.

Keeles seostatakse küsilause eelkõige küsimise ja informatsiooni vahetamisega, harvem mõeldakse sellest kui käsu-keelu keelelisest väljendusvahendist. Siiski esineb igapäevases suhtluses palju küsilauseid, mis väljendavad küsimise kõrval või asemel muid tegevusi, nagu näiteks palvet (*Kas sa saaksid mulle pliiatsi ulatada?*), ettepanekut (*Mis sa arvad, kui läheks kinno?*) või etteheidet (*Miks sa tuba ära ei koristanud?*), mistõttu

¹ Artikli valmimist on toetanud projektid „Eestikeelse spontaanse dialoogi struktuuri loomise keelelisel vahendil” (ETF8558) ja „Kirjakeele morfosüntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilooturing eesti keele näitel” (PUT475).

küsilauseid võib pidada polüfunktsionaalseks keeleliseks üksuseks. Selle tõttu tuleb küsimuste uurimisel lahus hoida nende grammatiline vormistusvahend – küsilause ja nende funktsioon, sest kõik küsilauseid pole olemuselt küsimused ning kõik küsimused ei ole vormistatud küsilausega. (Schegloff 1984, 2007; Huddleston 1994; Stivers, Enfield 2010) Vestluses esineva küsilause tõlgendus oleneb kontekstist ja suhtlussituatsioonist.

Direktiivi mõiste käsitusi on keeleteaduses mitu: laiemal definitsiooni kohaselt on direktiiv lausung, millega suhtluses väljendatakse eri tegevusi, näiteks käsku, palvet, kutset ja ettepanekut (ISK 2004: 1560–1562); kitsamalt on direktiivi sisuks konkreetne käsk või keeld – mingi vahetu füüsilise tegevuse oodatav sooritamine või tegevuse lõpetamine või mittesooritamine (Stivers, Enfield 2010: 2621). Mõlema lähenemise lähtekohaks, millel põhineb ka käesoleva uurimuse arusaam direktiivsusest, on see, et direktiivi eesmärk on esile kutsuda muutusi teiste inimeste tegevuses-käitumises või üritada neid mingil moel mõjutada (Ervin-Tripp jt 1984: 116–117; Palmer 2001: 70–73). Direktiivi vormistamise tavapärane vahend keeles on käsklause, kuid võimalik moodustusviis on ka küsilause (ISK 2004: 1560).

Artiklis vaadeldavad direktiivsed küsilauseid asuvad küsimuse ja direktiivi piirialal, sisaldades nii direktiivile kui ka küsimusele omaseid tunnuseid, mistõttu neid ei ole võimalik lõplikult liigitada ühte ega teise kategooriasse. Üldiselt ei arvata küsimuste hulka küsilauseid, mis ootavad reaktsiooniks füüsilist tegevust (*Kas sa saaksid ukse sulgeda?*) (Stivers, Enfield 2010: 2621), kuid igapäevases suhtluses võivad sellised küsilauseid saada peale tegevuse sooritamise ka verbaalse reaktsiooni, mis näitab, et kuulajad tõlgendavad neid teatud mõttes küsimusena. Selliste soove, palveid ja käskude väljendavate küsilausekonstruktsioonide uurimine on toonud keeleteadusesse ja suhtluse uurimisse mitmesuguseid tõlgendusi, mille tulemusena puudub selle teema ühene käsitlus.

Peale direktiivse sisu väljendavate käsitletavate küsilauseid hoiakut adresseerivate tegevuse suhtes. Artiklis kasutatakse selle hoiaku kirjeldamiseks mõistet 'etteheide', mille tähendus hõlmab eri tugevusega hinnanguid, nagu näiteks süüdistus, hukkamõist või märkus.² See võimaldab kirjeldada vaadeldavates küsilausestes esinevat läbivat hoiakut, mille sisuks on see, et küsilausega adresseeritud tegevus on kõneleja jaoks taunitav.

² Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on etteheide süüdistus, tauning või märkus (EKSS 2009).

Eesti keele teaduslik grammatika määratleb selles artiklis käsitletavat konstruktsiooni jaatava retoorilise küsilause ja kirjeldab seda keelu ühe võimaliku vormivahendina (EKG II 1993: 155; 174). Eesti keeles on selliseid küsilauseid uurinud Helle Metslang (1981; 2004) ja Renate Pajusalu (2006). Metslang väidab, et eesti keeles saab keeldu väljendada eriküsilausega, mis küsib tegevuse põhjuse või teiste asjaolude kohta, samas näidates, et see tegevus on põhjendamatu (1981: 111; 2004: 252). Pajusalu (2006) on vaadelnud teatud elatiivikonstruktsiooni *mis*-küsilausestes (*mis sa tast küsivad*), millel on keelu tähendus. Pajusalu uurimuses tuleb esile *mis*-algulise mitteküsimuse liik, mida käsitletakse ka käesolevas artiklis. Siia kuuluvad *mis*-küsilauseid, mis eitavad lausega väljendatud propositsiooni ja mille peamine funktsioon on keelamine, kuid neid võib tõlgendada ka kui nõuandeid, et pole mõtet midagi teha (*mis sa muretsed = ära muretse = muresemiseks pole põhjust*). (Pajusalu 2006: 326, 339–340)

Varasemad uurimused on selliseid konstruktsioone kirjeldanud üksiklause tasandil, käesoleva artikli eesmärk on aga kirjeldada neid reaalsete suhtlussituatsioonide põhjal, hõlmates analüüsi pikemad vestlusjärjendid, kus need küsilauseid esinevad. Selline lähenemine võimaldab uurida seda, kuidas vestlejad ise tõlgendavad vaadeldavaid *mis*- ja *mida*-küsilauseid, ja seeläbi kirjeldada inimeste tegelikku keelekasutust. Selle uurimuse peamine eesmärk on analüüsida, milliseid suhtlustegevusi sooritavad vestlejad selliste struktuuride abil suhtluses. Samuti vaadeldakse, millised peamised prosoodilised³ ja semantilised tunnused eristavad direktiivseid küsilauseid infoküsilausestest.

2. Materjal ja meetod

Artikkel põhineb 36 direktiivse küsilause analüüsil. Analüüsitud materjalis esines *mis*-algulisi direktiivseid küsilauseid (*mis=sa`seletad*) 24 korda ja *mida*-algulisi direktiivseid küsilauseid (*`mida sa`lärmad.*) 12 korda.

³ Eri lausetüüpe, sh küsimuste intonatsiooni on eesti keeles uurinud Eva Liina Asu-Garcia (vt nt Asu 2004). Käesolev artikkel käsitleb vaadeldud küsilauseste puhul ainult ilmseid, kõrvaga tajutavaid prosoodilisi tegureid, nt rõhku ja muutusi lause põhitoonis, sest taotluseks ei ole teha direktiivsete küsilauseste ammendamatu prosoodiauringut, vaid keskenduda nende suhtlustegevusele. Analüüsi käigus esiletulnud küsilauseste selgeid prosoodilisi tunnuseid ei saa siiski tulemuste kirjeldamisel täiesti arvestamata jätta.

24 *mis*-küsilausest 20 olid adresseeritud vestluspartneritele, neli puudutasid vestluses mitteesalejat. Kõik *mida*-küsilausest olid suunatud vestluspartneritele. Peamisest suhtlustegevusest lähtudes jagunesid küsilausest järgmiselt: keelde (*`mida sa `vahid.*) oli materjalis 11 ja etteheiteid (*no mis=sa `nii palju käid.*) 22. Leidus ka kolm piiripealset näidet, mille peamist suhtlustegevust ei olnud analüüsi tulemusel võimalik liigitada üheselt keeluks ega etteheiteks (*{mis sa} `naerad*).

Uurimuse ainek on kogutud Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpusest. Direktiivsete küsilauseste otsimisel korpusest oli kriteeriumiks, et need oleksid küsilause vormis, kuid sisuliselt saaksid olla sõnastatud keeldlausena, täites seejuures sama suhtluseemärki (*mis sa seletad = ära seleta*).⁴ Eesmärgil võrrelda direktiivseid küsilauseid infoküsilausestega ja välja tuua nende erijooned otsiti korpusest direktiivsete küsilausestega ülesehituselt analoogseid *mis*- ja *mida*-küsilauseid, mis ootavad vastuseks infot. Materjaliks on argivestlused, kus suhtlejad on lähisugulased või head tuttavad. Vestlused on sundimatud, mis võimaldab direktiivsete küsilauseste omadusi ja nendega sooritatavaid tegevusi kirjeldada loomulikust kasutuskontekstist lähtudes.

Küsilauseste uurimiseks kasutatakse suhtluslingvistika ja vestlusanalüüsi metodoloogiat. Selle aluseks on vestluse kõnevoorude ja järjendite mikroanalüüs, mis kirjeldab uuritavat nähtust sellele eelnevate ja järgnevate kõnevoorude kaudu. Analüüsimisel vaadeldakse, kuidas tuleb uurimisobjekt vestluses esile ja mida selle kasutamine suhtluses kaasa toob. (Heritage 1984; Selting, Couper-Kuhlen 2001; Schegloff 2007; Sidnell 2010).

Artiklis käsitletakse leitud *mis*- ja *mida*-konstruktsioone selle alusel, kellele küsilause on suunatud: kas vestluspartnerile või inimesele, kes ei osale käimasolevas vestluses. Seejuures kirjeldatakse direktiivseid küsilauseid nende peamisest suhtlustegevusest – keelust ja etteheitest – lähtudes. Peamisele suhtlustegevusele lisaks sooritatakse nende küsilausestega mitmesuguseid kõrvaltegevusi. Seda, mida küsilause konkreetsetes vestluskontekstis täpsemalt teeb, analüüsitakse iga näite juures eraldi.

⁴ Artikkel ei kirjelda selles positsioonis esinevaid keeldlauseid, kuna uurimuse eesmärk on vaadelda detailselt küsilauselisi keelde.

3. Vestluskaaslastele adresseeritud direktiivsed *mis-* ja *mida*-küsilauseid

Korpusest leitud 36 direktiivsest *mis-* ja *mida*-küsilausest on 32 suunatud vestluspartneritele ja nende tegevusele või käitumisele. Vestluskaaslasele suunatud direktiivsete küsilauseste hulgas esines materjalis 11 keeldu ja 18 etteheidet. Ülejäänud kolm direktiivset küsilausest on keelu ja etteheite piiri peal, mille puhul ei ole võimalik täpselt määrata, kumb on peamine suhtlustegevus.

3.1. Keeldu väljendavad *mis-* ja *mida*-küsilauseid

Keeldu väljendavad *mis-* ja *mida*-küsilauseid on materjalis suunatud eelkõige vestluspartneri käimasolevale füüsilisele tegevusele (vt näitelõike 1, 3 ja 5). Selliste lausete peamine tegevus on esitada vestluskaaslasele konkreetne käsk tegevus lõpetada või jätta see sooritamata. Keeldu väljendavate küsilauseste teiseks suhtlustegevuseks on etteheide, mis osutab, et küsilausega esile toodud adressaadi käitumine on põhjendamatu ja kõneleja arvates sobimatu. Keelu puhul on direktiivse küsilause tähendus vestluspartneritele mõistetav üldiselt ühe lausega ega vaja pikemat selgitust. Seetõttu esinevad keeldu väljendavad küsilauseid vestluses sageli eraldi kõnevoorus (vt näide 1).

Näide 1 illustreerib tüüpilist eraldiseisvat *mida*-küsilausest, mis on adresseeritud vestluspartneri tegevusele ja väljendab konkreetset käsku, et tegevus lõpetataks.

(1)⁵ 01 T: \$[ei `õnne]stu teil kääki keerata.\$

02 (13.3)

03 P: %`mida sa `lõdistad, *Annika*%
04 (3.2)

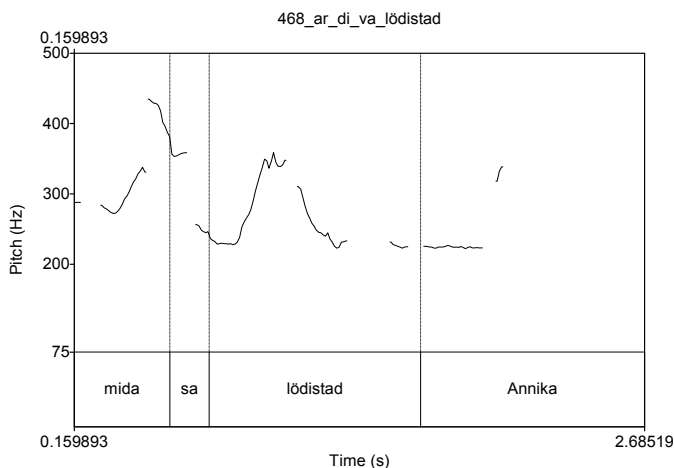
05 I: ((rõhitseb)) (8.4) `neid sul peaks `olema.

Näites 1 mängivad pereliikmed kaarte. Üks lastest (T) sööb parasjagu midagi, mida ta maha ajab. Teine laps (P) kutsub T-d korrale, lausudes %`mida sa `lõdistad, *Annika.*% (rida 3). Küsilausest on ülesehitus *mida* + *personaalpronoomen* + *verb*. Samuti on lauses mainitud adressaat, kes on nimega väljendatud. Vaiksemalt lausunud *Annika* on inkrement, mis

⁵ Transkriptsioonimärgid on toodud artikli lõpus.

ei mõjuta lause suhtluseesmärgi tõlgendamist. Oma vooruga, mis on olemuselt keeld, väljendab P, et T lõpetaks lödistamise, mitte ei küsi, mida ta lödistab. Küsilausele ei järgnegi verbaalset vastust, mis näitab, et adressaat ei tõlgendanud seda küsimusena. Pärast pausi jätkub vestlus kaardimängu teemal (rida 5). Kui vaadata voo grammatilist ülesehitust, võiks pidada seda infoküsimuseks. Sellele, et tegemist on direktiiviga, viitab eelkõige lause prosoodia. Erinevalt *mida*-infoküsilausest, milles tavapäraselt *mida* ei ole rõhuline (vt näide 2), on vaadeldavas küsilause rõhulised nii küsi-sõna kui ka verb mõlemad, millega kaasneb kaks põhitooni hüpet sõnade *mida* ja *lõdistad* peal (vt joonis 1). Seetõttu on lausungi põhitoonikontuur nii-öelda lainetav. Selline lainetav intonatsioon iseloomustab vaadeldud materjalis enamikku keeldu väljendavaid *mida*-küsilauseid, mis asuvad suhtluses eraldi.

Keelu kõrval annab küsilause edasi kõneleja negatiivset hoiakut käimasoleva tegevuse suhtes. See väljendub samuti lause prosoodias ja lisaks avaldub see negatiivse varjundiga verbis *lõdistama*. Selline negatiivselt markeeritud verb rõhutab tegevuse taunitavust.

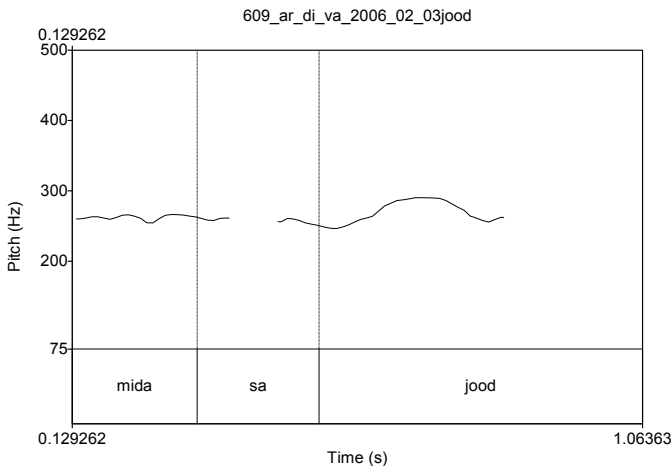

Joonis 1. Direktiivse küsilause %`mida sa `lõdistad, *Annika* % põhitoonikontuur⁶

⁶ Lausete põhitoonikontuuride joonised on tehtud programmiga Praat (versioon 4.6.21, <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (17.03.2014)) illustreerimaks artiklis käsitletavaid küsilauseste prosoodilisi tunnuseid. Vestluste salvestuste kvaliteet ei võimalda kõikidest lausungitest esitada selget põhitoonikontuuri, kuid joonised

- (2) 01 T: **mida sa `jood.**
 02 (0.7)
 03 L: mahla

Näite 2 küsilause illustreerib *mida*-küsilausest, mis küsib kaasvestlejalt infot. Vestluspartner vastabki infoga, mille küsilause on küsimustanud (rida 3). Küsilause on öeldud neutraalse hääletooniga ja selles on üks rõhk – verbil *jood* (vt joonis 2). Seetõttu on erinevalt keeldu väljendavast *mida*-küsilausest lausungi põhitoonikontuur ühtlane, ainult väikese tõusuga verbil. Lausungi üks rõhk ja peaaegu tasane põhitoonikontuur iseloomustavad valdavalt korpuselt leitud *mida*-küsilauseid, mis ootavad vastuseks infot.

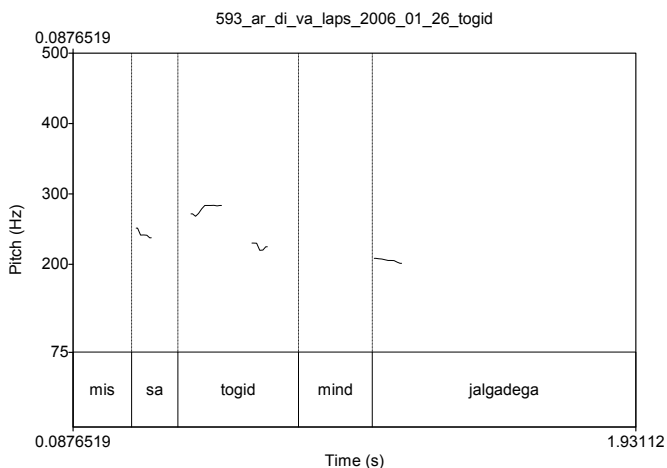
Joonis 2. Vastuseks infot ootava küsilause *mida sa `jood.* põhitoonikontuur

Näited 1 ja 2 toovad esile keelava ja küsiva *mida*-küsilause erinevused, näited 3 ja 4 illustreerivad vastavate funktsioonidega *mis*-küsilausest.

- (3) 01 E: ära `puskle. **mis=sa `togid mind jalgadega.**
 02 (2.7)
 03 L: ((vingub mitu korda vihaselt, pöörab ennast kõrvale))

näitavad sellegipoolest, kus toimuvad põhitooni peamised muutused. Artiklis esitatud joonistel tähistab ingliskeelne *Pitch (Hz)* helisagedust ja *Time (s)* aega.

Näites 3 esineb *mis*-alguline küsilause, mille peamine suhtlustegevus on keeld. Vestluskatkes sööda ema väikelast, kes veel ei räägi. Laps häälitseb aeg-ajalt, teatud hetkel hakkab rahulolematult oma kohal nihelema ja jalgadega vehkima. Esmalt esitab ema keeldlause, et laps lõpetaks nihelemise. Seejärel osutab keelava küsilausega konkreetsele tegevusele, mis on väljendatud kui jalgadega togimine. Hoolimata sellest, et laps ei ole verbaalselt võimeline suhtluses osalema, täidab ema esitatud küsilause sama eesmärgi, mis täiskasvanule või juba kõnelevale lapsele suunatud direktiivne küsilause. Küsilause väljendab keeldu *ära togi mind jalgadega*. Kõrvaltegevusena väljendab see ema etteheitvat hoiakut käimasoleva tegevuse suhtes. Sellele osutab taas prosoodia ja markeeritud verbi (*togima*) kasutus. Küsilause prosoodia erineb infot küsiva *mis*-küsilause omast selle poolest, et verbil toimub põhitooni järsk tõus ja langus (vt joonis 3), mis ei ole omane vastuseks infot ootavatele *mis*-küsilauseatele (vt joonis 4).

Joonis 3. Direktiivse küsilause *mis=sa `togid mind jalgadega*. põhitoonikontuur

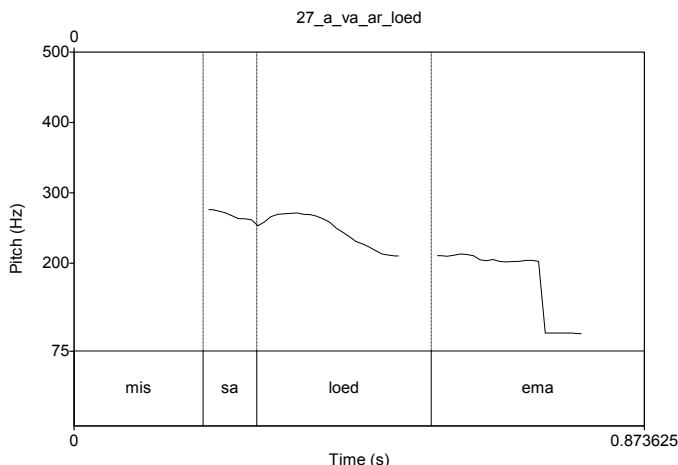
(4) 01 M: **mis=sa `loed ema.**

02 (2.2)

03 E: ik- (.) IKKA `TEIST `ÜLIÕP(H)ILASTEST l(h)oen.

Vastupidi näitele 3 ootab näite 4 *mis*-küsilause vastuseks infot, mis tuleb pärast pausi (rida 3). Kuigi nii keelus kui ka küsimuses on rõhk verbil ja ka infot vastuseks ootavas küsilauses toimub rõhutatud verbil põhitooni

muutus, on viimase puhul põhitoonikontuur ühtlasem kui direktiivsel küsilauseel, kuna verbil ei toimu järsku põhitooni hüpet (vt joonis 4).

Joonis 4. Vastuseks infot ootava küsilause *mis=sa loed ema*. põhitoonikontuur

3.2. Etteheidet väljendavad *mis*- ja *mida*-küsilauseid

Selles peatükis kirjeldatakse *mis*- ja *mida*-küsilauseid, mille peamiseks suhtlustegevuseks on vestluskaaslasele etteheite tegemine. Nendel lausetel on samuti keelav tähendus olemas, kuid see on sekundaarne. Etteheitvad küsilauseid puudutavad lõppenud tegevust või mõnda üldisemat käitumismustrit, mille toimumist ei saa siin ja praegu keelustada, kuid on võimalik käsitada kui hukkamõistetavat käitumist. Eespool kirjeldatud keelavad küsilauseid tulenevad konkreetsest tegevusest, etteheitvad küsilauseid aga tulevad esile käimasolevas vestluses teemade kaudu ja on seotud eelneva(te) kõnevooru(de)ga.

Näites 5 vestlevad omavahel ema (V), tütar (R) ja tütre sõber (E). Jutt on majas leiduvatest toiduainetest ning vestlus käib naljatlevas ja iroonilises toonis. Näitelõigus esineb kaks direktiivset *mis*-küsilauseid (read 9 ja 14).

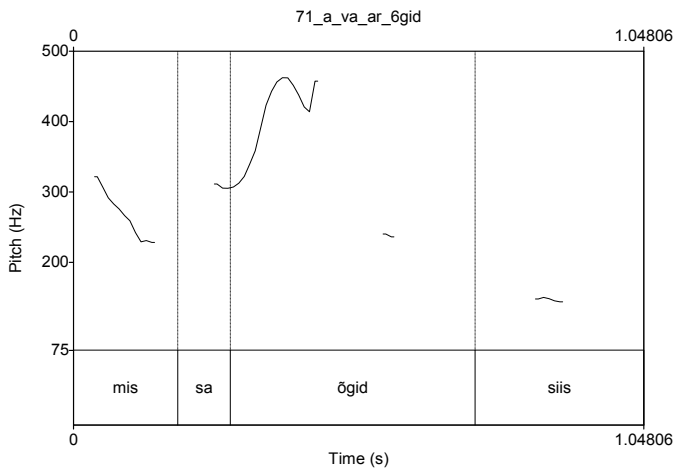
- (5) 01 V: panid `irmuga nii `kaugele=et `ära süüasse.=
 02 R: =hehehehe
 03 E: mm
 04 V: \$ega seda `varsti on `otsas `ka.\$
 05 (1.8)
 06 V: tookord `ütlesid=et (0.5) {jajah}, (0.4) nii `palju `ostsid, nüüd on `otsas.
 07 (0.6)
 08 V: `rohkem=ei=`ole.
 09 R: **mis=sa `õgid=sis.**
 10 (1.1)
 11 V: ise `ka?
 12 E: varsti on kohvi `ka `naha vahele joodud.
 13 (1.0)
 14 R: *{mis}=te `jootes=sis nii palju.*
 15 (1.3) ((E luristab))
 16 E: mt ähh (.) `mis=sa muud `teed.
 17 (0.5)
 18 R: ma=i=tea.

Küsilauseid ridadel 9 ja 14 mõjuvad etteheitena, et ärgu joogu või söögu nii palju, siis jätkub ka kauemaks. Küsilauseid on seotud neile eelnevate voorudega, mis on kaeblemised (ingl *complaint*). Ridadel 6 ja 8 kaaleb V selle üle, et kõne all olev toiduaine hakkab otsa saama, real 12 kurdab E, et kohv hakkab otsa saama. Mõlemad küsilauseid on kergelt süüdistavad, kuna sisaldavad tähendust, et vestluskaaslased on ise süüdi, et söök ja kohv otsa hakkavad saama. Vestlust läbivast iroonilisest kontekstist vaadatuna kasutatakse küsilauseid heatahtlikuks norimiseks. Selles näitelõigus on mõlemad küsilauseid suunatud vestluspartnerite üldisele käitumismustrile.

Seda, et kaasvestlejad ei tõlgenda vaadeldavaid küsilauseid küsimustena, tõestavad küsilausele järgnevad reaktsioonid. Esimene analüüsiv küsilause (*mis=sa `õgid=sis.*) on adresseeritud V-le, millele osutab asesõna *sa* ja see, et V on produtseerinud eelmise vooru (rida 8), millest küsilause on tulenenud. Küsilausele reageeribki V pärast pausi vooruga, mida saab tõlgendada vastusüüdistusena (rida 11), et V pole ainuke, kes on kõnealuse toidu ära söönud. Selles V voorus viitab *ka* süü omaksvõtmisele, *ise* vastusüüdistusele. R-i teisele küsilausele (*{mis}=te `jootes=sis nii palju.*) järgneb E luristamine, mis eelneb tema verbaalsele reaktsioonile (read 15 ja 16). Luristamine võib olla vestluse seisukohast tähenduslik ja väljendada E üleolevat suhtumist R-i etteheitesse. Sellele järgnev verbaalne

reaktsioon on pööratud polaarsusega küsimus (Laanesoo 2011), mis väljendab seisukohta, et midagi muud pole teha, kui kohvi juua. Sellega võtab E direktiivse küsilausega kaudselt väljendatud süü omaks. E reaktsioon on sisuliselt põhjendus, millega üldjuhul vastatakse küsimusele põhjuse kohta. E orienteerumine küsilausele kui põhjusküsimusele viitab küsi-sõnade *mis* ja *miks* seotusele.

Küsilauseid ridadel 9 ja 14 on prosoodiliselt samalaadsed. Lause-rõhkude paiknemiselt on küsilauseid üsnagi sarnased tegelike küsimustega, sest nii infopäringut tegevas *mis*-küsilausest kui ka direktiivses *mis*-küsilausest on lauserõhk üldiselt verbil. Erinevuseks on aga põhitooni järsk hüpe verbil, mis on iseloomulik direktiivsele küsilausele (vt joonis 5). Selline intonatsioon on iseloomulik ka keeldu väljendavatele *mis*-küsilausele (vt joonis 3).

Joonis 5. Direktiivse küsilause *mis=sa`õgid=sis*. põhitoonikontuur

Peale markeeritud prosoodia sisaldavad selle näitelõigu küsilauseid markeeritud sõnu, mis annavad lausele etteheite tähenduse. Real 9 olev küsilause sisaldab negatiivset tähendust kandvat verbi *õgid* ja küsilause real 14 fraasi *nii palju*, mis mõlemad väljendavad liialdamist ja toovad esile kõneleja negatiivse hoiaku. Selle näitelõigu mõlemad vaadeldud küsilauseid sisaldavad partiklit *siis*, mis on oluline tegevuse toimumise aja seisukohast. Partikkel *siis* viitab eelnevast jutust tuletatud järeldusele. Sellises positsioonis *siis* ei saa esineda keelus, mis on suunatud käimas-

olevale tegevusele, vaid see tuleb esile tegevuse kohta käiva verbaalse raportiti korral.⁷

Etteheidet väljendavad *mis*- ja *mida*-küsilauseid asuvad vestlustes sageli mitmeosalistes kõnevoorudes. Mitmeosalistes voorudes asuvate *mis*- ja *mida*-küsilause puhul eristuvad küsilauseid, mis asuvad vooru alguses (näide 6), ja küsilauseid, mis asuvad vooru lõpus (näide 7). Vooru algul asuvad *mis*- ja *mida*-küsilauseid saavad jätkuks põhjenduse, miks küsilausega väljendatud tegevus on kõneleja jaoks põhjendamatu, nagu on näha näitest 6.

- (6) 01 I: läme mängime `malet.
02 (0.5)
03 P: [e:i: `viitsi]
04 T: [e:i: `viitsi]
05 (4.4)
06 {-}: [{}]
07 E: [mis `sina] porised ega sind nagu `nii mängu ei `võeta. ((T-le))
08 ((keegi naerab))
09 T: ai:
10 (0.8)
11 E: läme `välja.

Vestluskatke pärineb samast perekondlikust vestlusest, kust näide 1. Selles vestluse osas on kaartide mängimine lõppenud ja isa teeb ettepaneku mängida malet (rida 1), mille peale mõlemad lapsed reageerivad samaaegse lausungiga *ei viitsi* (read 3 ja 4). Laste korruga lausunud voorudele reageerib omakorda ema vooriga, mis sisaldab direktiivset *mis*-küsilauseid (rida 7). Voor koosneb kahest osast: küsilausest (*mis `sina porised*) ja väitlausest (*ega sind nagu `nii mängu ei `võeta*). Küsilause väljendab seisukohta, et kõneleja arvates on porisemine alusetu. Sellele järgnev väitlause põhjendab, et pole mõtet poriseda, sest tütar (T-d) ei võetaks nangunii mängu. Reageerides ettepanekule (rida 4), arvab T, et tal on õigus malet mängida, kuid ema selgitusest selgub, et tütar ei kuulugi nende hulka, kes võiks real 1 tehtud ettepanekule vastata (*ega sind nagu `nii mängu ei `võeta*). Selles näites on küsilause peamine suhtlustegevus taas etteheide, kuid lauses on olemas ka keelav tähendus (*ära porise*). Küsilause verb (*porised*) on ka

⁷ Helle Metslang (2004: 252) on selle näitelõigu küsilauseste *siis*-partiklit käsitlenud kui keeldu intensiivistavat partiklit.

selles näites negatiivselt markeeritud, mis toonitab jällegi seda, et küsilausega välja toodud tegevusel pole alust.

Vooru lõpus olevad direktiivsed küsilauseid toovad voorule juurde etteheitva tähenduse või tugevdavad juba vooru esimeses osas tehtud etteheidet.

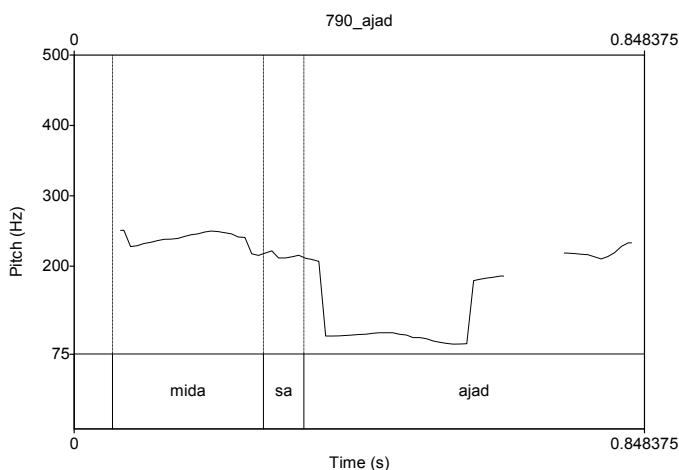
- (7) 01 M: okei, (,) nüüd liiguta `kätt `sia (0.5) ja samal ajal, teise käega tee, `kõhu peal ringe.
02 (1.4)
03 A: hehehe (0.9) .hhhhh
04 M: no näed=
05 A: \$=appiiiii\$
06 M: sul ei tule see välja, ma ju ütlesin, sa oled `puine.
07 (0.8)
08 A: **kuule see ei näita `puisust, \$mida=sa=`ajad.\$**
09 M: `muidugi see näitab seda et sul `koordinatsioon ka `täiesti puudub.
10 (0.4) istu `maha. sa=ei `oska.
11 (0.8)
12 A: mhemhe

Vestluses osalevad noormees (M) ja neiu (A). Teemaks on, et A soovib liituda M-i rahvatantsutrupiga, kuid M arvab, et A-l pole selleks piisavalt tantsuoskusi. M palub A-l oma oskusi demonstreerida, andes A-le käske, mida ta peab tegema (rida 1). Kui A-l ei õnnestu etteantud liigutuste sooritamine, pöörab M sellele tähelepanu ja annab hinnangu A tantsuoskusele (rida 6). A ei nõustu selle hinnanguga (rida 8), mis toob vestlusesse vastuolu. Vastuväide real 8 on vormistatud kaheosalise vooruga – väitlause ja küsilausega. Esimesel vooru osal (*kuule see ei näita `puisust*) on konkreetne funktsioon esitada M-ile vastuväide. Järgnev *mida*-küsilause (*\$mida=sa=`ajad.\$*) toob voorule juurde etteheite aspekti, väljendades, et M-i varem öeldud väide on alusetu. Kuigi küsilause on vooru esimese osaga seotud, ei ole see vooru seisukohalt fookuses. Seda, et vooru fookus on väitlausele, näitab ka see, et A peab oluliseks just sellele vooru osale reageerida (rida 9).

Näidete 6 ja 7 küsilauseite intonatsioon on väga sarnane (vt joonis 6) hoolimata sellest, et esimeses on tegemist *mis*-küsilausega ja teises *mida*-küsilausega, või sellest, et üks on pikema vooru alguses ja teine lõpus. Nendes küsilauseites puudub materjal esinenud eraldiseisvale direktiivsele *mis*-või *mida*-küsilausele iseloomulik etteheitv intonatsioon, kuid küsilauseitel ei ole ka päris neutraalse küsimuse intonatsiooni. Näite 6

mis-küsilause prosoodia erineb materjalis esinenud direktiivsest *mis*-küsilausest esiteks seetõttu, et rõhk on verbi asemel täispikal isikulisel asesõnal. Teiseks, verbil ei toimu põhitooni hüpet kõrgema, vaid hoopis madalama tooni poole. Selline põhitooni langus verbil toimub ka näite 7 *mida*-küsilauses. Kuna rõhk on ainult verbil, puudub selles lauses ka kahetipuline intonatsioon, nagu on valdav eraldiseisvates *mida*-küsilausetes (vt joonis 1),

Etteheitva intonatsiooni puudumine võib tuleneda sellest, et voozu fookuses oleval tegevusel, küsilausele eelneval või järgneval üksusel, on juba etteheitv intonatsioon ja seetõttu pole seda vaja küsilausega enam korrata. Selline infoküsimuse sarnane intonatsioon oli analüüsitud materjalis iseloomulik enamikule mitmeosalisse voozu kuuluvatele direktiivsetele *mis*- ja *mida*-küsilausetele.

Joonis 6. Mitmeosalisse voozu kuuluva direktiivse küsilause \$mida=sa=`ajad.\$ põhitoonikontuur

4. Vestluses mitteosalejaid puudutavad direktiivsed *mis*-küsilauused

Selles peatükis analüüsitavad direktiivsed konstruktsioonid on suunatud inimesele, kes ei osale vestluses. Seda tüüpi küsilauseid leidis materjalis neli. Kõik need asuvad jutustuses referaadi osas ja on oma peamiselt suhtlustegevuselt etteheitved.

Näide 8 iseloomustab tüüpilist materjalis leidunud, mitteosalejale suunatud *mis*-küsilausest. Vestlejad on vanaema (L) ja lapselaps (K). Vestluse jooksul on räägitud mitmel teemal ja siinse lõigu teemaks on L-i sõbranna elu. Selles vestluse osas ehitavad osalejad üles tervikliku jutustuse, mis on sisuliselt kaeblemine.⁸

- (8) 01 K: no `Anna on nüid `terveks saand=vä.
 02 (0.4)
 03 L: mhmh.
 04 (2.3)
 05 L: *{nüid on tal}* `uus mure.
 06 (2.9)
 07 L: [{kas}]
 08 K: [nüid tab] `mehele saada vä.
 09 L: kas Kalju `ültse `kodu tuleb seatapmise ajas `jõuluss. (1.4) ütél nüüd on ta
 10 `ära ollu juba (.) ku kauva `aiga=ja (0.7) `nägu ei `näita `kah. (0.4) ütél ta om
 11 `enne ka seda tennu et=ta (0.3) seatapmise ajas `kodu ei `tule. (0.4) ega mina
 12 `võõrastel küll siga ei tapa. `tappas ära `küll aga (0.4) `mis ma pärast
 13 sel=`lihaga `tee=ja `pean edesi süia mul anda `on=ja (0.5) `pean [edesi.]
 14 K: [hehehe]
 15 (0.5)
 16 L: j(h)ah (0.3) **ma=ütél @oi `jummal jõulus ma`ilma aig mis=sa `muretsed.@**
 17 (0.7) seni=on Kalju `kodu nagu `kivi.
 18 (0.4)
 19 K: kusjuures `jõuluss ei `ole i- `irmus aeg.
 20 (.)
 21 L: nu `on see `Kalju üks `tegelane ka ku `mõtled `ikki.

Real 1 olev K küsimus algatab vestluses uue teema, milles räägitakse L-i ja K ühisest tuttavast Annast, kellega L on hiljuti rääkinud ja kes vestluses ei osale. See küsimus loob vestluses aluse jutustuse esitamiseks. Real 5 väidab L, et Annal on uus mure, millega väljendab eksplitsiitselt, et on tõlgendanud Anna juttu kui muret. Real 9 avaldab L Anna mure põhjuse, milleks on kahtlus, et tema poeg ei pruugi jõuluks koju tulla. Sellega algab jutustus, mis lõpeb real 17.

⁸ Paul Drew on leidnud, et vestlustes on kaeblemisjutustused küllaltki selgelt piiritletud ja üldjuhul on kaeblemine muust vestlusest eraldi seisev teema. Kaeblemised algavad teatud teema alustamise vooruga, milleks võib olla näiteks jutustuse sissejuhatamine või mõni teadaanne, ja lõpevad sellega, et tehakse sissejuhatus järgmisesse, küllaltki erinevasse teemasse. (Drew 1998)

Analüüsitav küsilause asub jutustuse viimases voorus (rida 16). Lau-
sung *ma=ütel oi `jummal jõulus ma `ilma aig mis=sa `muretsed*. koosneb
kolmest osast: saatelausest, väitlausest ja küsilausest, kuid intonatsioonili-
selt moodustab see kõnevoor ühe terviku. Küsilause kuulub mitmeosalisse
vooru, aga kui vaadata lause *mis=sa `muretsed* prosoodiat eraldi, siis
võib öelda, et see sarnaneb hoopis eraldiseisva direktiivse *mis*-küsilause
prosoodiaga (vt nt joonised 3 ja 5), mis tähendab, et lauses on rõhutatud
verb ja verbil on järsk põhitooni hüpe kõrgema tooni poole.

Küsilause väljendab seisukohta, et ei ole põhjust muretseda, mida võib
tõlgendada kui lohutust või nõuannet Annale. Küsilausele eelnev väitlause
on põhjendus, miks ei peaks muretsema. See põhjendus puudutab fakti,
et Anna muretsseb, et tema poeg ei tule jõuluks koju. *mis=sa `muretsed*
puudutab peale fakti ka üldist teadmist, et Anna muretsseb pidevalt ja see
on lihtsalt järjekordne mure. Sellele viitab real 5 olev lausung *{*nüüd on
tal*} `uus mure*. Selle põhjal võib tõlgendada küsilausest *mis=sa `muret-
sed* ka emotiivse lausungina, millega L väljendab oma suhtumist Anna
pidevasse muretsemisse.

L tsiteerib minevikus toimunud vestlusest pärinevat küsilausest, seega
ei kuulu see küsilause otseselt praegusse vestlusse, mis tähendab, et see
ei sisalda nii suurt ootust K-lt vastust saada. Samas järgneb küsimusele
potentsiaalne voorusiirdekoht (paus 0,7 sekundit ja lõpetatud intonatsioo-
niüksus), mis näitab, et K võiks kõnelema hakata. Samas on terve vestluse
vältel L-i voorudes küllaltki pikad pausid, mis võib näidata, et see on ta
rääkimismaneerile iseloomulik ja võib-olla ta ei ootagi K reaktsiooni.
Real 19 reageerib K L-i jutule ja Anna murele oma seisukohaga, mis on
kaudselt reaktsioon ka küsilausele. Küsilause seisukohast võiks tõlgendada
seda K vooru niimoodi, et on küll põhjust muretseda, kuna jõuludeni ei
ole palju aega. Seega astub L vaadeldava küsilausega Anna hoiaku vastu,
K oma reaktsiooniga omakorda L-i hoiaku vastu. L ei reageeri reale 19,
vaid viib jutu üldisemale teemale. Selline teema muutumine konkreetsest
üldiseks pärast direktiivse küsilause esinemist iseloomustab kõiki selles
peatükis käsitletud vestlusi.

Kõik mitmeosaliseid puudutavad direktiivsed küsilausest väljendavad
etteheidet ja esinevad referaadina kindlas vestluse positsioonis – jutus-
tuse lõpul. Seejuures ei moodusta nad eraldiseisvat vooru, vaid kuuluvad
mitmeosalisse vooru. Nagu vestluspartneritele suunatud etteheitvate *mis*- ja
mida-küsilausest puhul on siingi tegemist küsilausestega, mis edastavad

kõneleja hoiakut ning toovad esile kõne all oleva tegevuse mõttetuse või alusetuse ja väljendavad kaudselt keeldu. Direktiivse küsilausega arvustatakse või isegi kritiseeritakse vestluses mitteosaleva inimese käitumist. Erinevalt vestluspartneritele suunatud küsilausest on vestluses mitteosalejaid puudutataval direktiivsetel küsilausestel kaks adressaati⁹: ühelt poolt moraalne adressaat (isik, kelle käitumist laidetakse) ja teisalt kommunikatiivne adressaat (isik, kes osaleb käimasolevas vestluses).

5. Arutelu ja kokkuvõte

Artiklis käsitleti vestluspartneritele suunatud ning jutustustes esinevaid keelavaid ja etteheitvaid *mis*- ja *mida*-küsilauseid, mis väljendavad kõneleja soovi küsilause propositsiooniga esitatud tegevus lõpetada või jätta sooritamata ning vahendavad kõneleja seisukohta või hoiakut jutuks oleva tegevuse kohta. Vaatluse all oli argivestlustes esineva 36 direktiivse *mis*- ja *mida*-küsilause vormistus ja nende lausetega sooritatavad suhtlus-tegevused.

Käsitletud *mis*- ja *mida*-konstruktsioonidega sooritatakse samal ajal mitu suhtlustegevust, mille puhul üks tegevus on primaarne ja teised kõrvaltegevused. Vaadeldud *mis*- ja *mida*-küsilauseid jagunevad lausega sooritatava peamise tegevuse alusel kaheks: keeldudeks ja etteheideteks. Selline jaotus lähtub eelkõige kõne all oleva tegevuse toimumise ajast. Kui küsilause käib käimasoleva tegevuse kohta, siis on küsilasel selgelt keelav funktsioon, mille sisuks on kõneleja soov, et adressaat lõpetaks käimasoleva tegevuse. Näiteks väljendab küsilause *'mida sa 'lärmad* sisuliselt keeldu *ära lärma*. Kui aga *mis*- ja *mida*-küsilause käib lõppenud tegevuse või hoopis inimese üldise käitumise kohta, mille aega ei saa täpselt määrata, siis on selle peamine funktsioon etteheide (*no mis=sa 'nii palju käid.*). Etteheite sisuks on, et adressaadi tegevusel-käitumisel pole alust või see on kõneleja meelest hukkamõistetav. Küsilausega väljendatud tegevuse toimumise ajast lähtudes on kõik vestluses mitteosalejaid puudutatavad küsilause materjalid etteheited, kuna need asuvad referaadina jutustuses varem asetleidnud sündmustest ning vahendavad tegevusi, mida ei saa käimasolevas vestluses enam keelata. Keelud ja etteheited tulevad vestluses esile eri tegurite kaudu: keelud tulevad esile käimasolevast tege-

⁹ Sellise jaotuse on teinud Susanne Günthner (1996), kes on uurinud *miks*-küsilauselisi etteheiteid moraliseerivas vestluses.

vusest (vt näide 1), etteheited aga vestluse teemadest ja on seega seotud eelnevate kõnevoorudega (vt nt näited 5 ja 6).

Peamise suhtlustegevuse kõrval sooritavad kõnelejad vaadeldud küsilause abil mitmesuguseid kõrvaltegevusi. Seetõttu võib ka käimasolevale tegevusele suunatud konkreetne keeld väljendada etteheidet. Näiteks küsilause *`mida sa `vahid* peamine tegevus on keelamine, aga samuti väljendab see kõneleja etteheitvat hoiakut, et propositsiooniga esitatud tegevus on sobimatu. Küsilause *mis=sa `muretsed* teeb aga ennekõike etteheite, kuid kõrvaltegevusena väljendab keeldu *ära muretse*. Eri küsilausestes on etteheittev hoiak ise tugevusega. Ühelt poolt võib see olla märkus, teisalt süüdistus või kritiseering. Mitmeid vestlusi, kus käsitletud küsilaised esinevad, iseloomustab vastuolu vestlejate tõekspidamiste vahel. Samas tulevad direktiivsed küsilaised esile ka naljatlevas kontekstis, kus neid kasutatakse keelamisele või etteheitmisele lisaks vestluskaaslase narrimiseks või ta kallal norimiseks (näide 5).

Direktiivsete *mis-* ja *mida-*küsilauseste vormistus. Materjalis esinenud *mis-* ja *mida-*küsilausestel on põhiosas sarnane ülesehitus: *mis/mida + personaalpronoomen + verb*. Pronoomen väljendab nende konstruktsioonide adressaate, kes võivad olla vestluses osalejad või inimesed, kes ei osale käimasolevas vestluses. *Mis-*küsilausestes esines pronoomen *sa* 17 korral, *te* neli korda ning *ta* ja *sina* üks kord. 11 *mida-*küsilausest sisaldasid personaalpronoomenit *sa*, ühel juhul esines selle täispikk variant *sina*. Ilmneb, et pronoomeni *sa* kasutus on nendes küsilausestes valdav. *Mis-*küsilauseste puhul esines üks erand, milles küsilause adressaat oli väljendatud pöördelõpu, mitte pronoomeniga (*mis `nokid siin `nina.*).

Jaatuse-eituse (lause polaarsuse) poolest on kõik vaadeldud küsilaised jaatavad, kuid sisuliselt väljendavad eitavaid käskkeelde (*`mida sa `vahid = ära vahi*), mistõttu võib neid määratleda kui pööratud polaarsusega küsimuste ühte tüüpi. Teatud osa pööratud polaarsusega küsimusi edastab peamise suhtlustegevusena seisukohti küsilause vastaspolaarsuselt (nt jaatav küsilause *keda see huvitab* väljendab eitavat seisukohta *see ei huvita kedagi*) (Laanesoo 2012). Selles artiklis vaadeldud küsilauseid võib aga käsitada kui pööratud polaarsusega küsimusi, mis väljendavad peamise suhtlustegevusena keeldu või etteheidet.

Enamik materjalis esinenud direktiivseid küsilauseid sisaldab sõnu või fraase, mis on markeeritud negatiivse varjundiga. Sellega toovad kõnelejad fookuse kõne all olevale tegevusele kui alusetule või õigustamata

käitumisele. Materjalis esines näiteks järgmisi markeeritud verbe: *vahtima*, *lõdistama*, *lärmama*, *piuksuma*, *porisema*. Kui inimene pillab sööki maha, on see direktiivses küsilausest tähistatud kui *lõdistamine* (vt näidet 1), teisele inimesele kuuluva eseme enda kätte võtmine on väljendatud kui varastamine (*`mida=sa `varastad*), vaatamine kui vahtimine (*< `mida sa `vahid.>*) jne. Vähestel juhtudel on materjalis esinenud direktiivsetes küsilausestes tegemist neutraalse verbiga, näiteks *käima* (*no mis=sa `nii palju käid.*) või *naerma* (*\$mida sa `jälle naerad.\$*). Sel juhul võib küsilausest esineda mõni muu tunnus, mis väljendab kõneleja hoiakut ja muudab kogu lause markeerituks. Viimastena toodud näitelausest tuleb kõneleja hoiak esile keelendite *nii palju* ja *jälle* kaudu. Nii halvustavate verbide kui ka liialdamist väljendavate sõnadega võimendab kõneleja tegevuse ebasobilikkust ja rõhutab selle taunitavust. Need küsilausest peegeldavad kõneleja isiklikku suhtumist sellesse, milline käitumine on sobilik ja milline sobimatu. Kuigi direktiivsust võib väljendada ka täiesti neutraalsete küsilausestega (*mis sa `naerad*), siis selle uurimuse materjalis olid need pigem erandiks.

Materjalis esines direktiivseid küsilauseid, mida ei ole võimalik grammatiliselt küsimustena käsitada. Üldiselt tähistavad küsisõnad *mis* ja *mida* sellistes küsilausest nagu *mis/mida sa sööd* vastusesse oodatavat objekti, kuid mõni *mis-* ja *mida-*alguline direktiivne küsilause võib sisaldada peale objekti tähistava küsisõna ka objekti ennast. Näiteks kui küsilause *mida sa sööd* võiks toimida ka tegeliku küsimusena, milles vastuseks oodatakse infot selle kohta, mida adressaat parasjagu sööb, siis küsilause *no `mida `mida sa `katsud mind* ei saaks toimida küsilausestena, millele oodatakse vastuseks infot objekti kohta, kuna objekt on küsilausest juba olemas (*mind*).

Vaadeldud küsilausestes tuli esile ka küsisõnade *mis* ja *mida* seos küsisõnaga *miks*. Hoolimata sellest, et tegemist ei ole küsimustega, küsimustavad direktiivsed küsilausest teatud mõttes küsilausest väljendatud tegevuse põhjuse või aluse, samas väljendades, et mõttekat vastust ei olegi (vrd nt *mis sa muretsed* ja *miks sa muretsed*), nagu on kirjeldanud ka Metslang (2004: 252) ja Pajusalu (2006: 329–331).

Direktiivsete *mis-* ja *mida-*küsilausest prosoodia. Semantiliste tunnuste kõrval mängivad direktiivsetes *mis-* ja *mida-*küsilausestes olulist rolli prosoodilised tunnusjooned, mis eristavad neid tegelikest küsimustest. Suurt osa direktiivseid küsilausest iseloomustab infoküsimustest erineva lause rõhuasetus ja omapärased põhitooni hüpped.

Direktiivsete *mis*-küsilauseste prosoodia on neutraalsetele küsimustele suhteliselt lähedane, kuid paljudes direktiivsetes *mis*-küsilausestes tuleb põhitoonis esile muutusi, mida ei esine tavaküsimustes. Peamiseks sarnasuseks on see, et nii tegelikes küsimustes kui ka direktiivsetes *mis*-küsilausestes on üks rõhk, mis on verbil. Erinevuseks on see, et teatud hulka direktiivseid *mis*-küsilauseid iseloomustab eripärane põhitooni hüpe, mille puhul toimub verbis järsk põhitooni tõus ja seejärel langus. See on iseloomulik eelkõige eraldiseisvas voorus esinevatele *mis*-küsilausestele.

Võrreldes direktiivse *mis*-küsilausega on direktiivse *mida*-küsilause prosoodia mitmekülgsem. Selliste küsilauseste puhul nagu *mida sa jood* on intonatsioon konteksti kõrval määravaks teguriks, mille kaudu mõista lausungi suhtluslikku eesmärki, kuna see ei sisalda leksikaalselt mingeid erijooni, mis teeks sellest küsilause, mis väljendab mõnda muud tegevust kui küsimine. Direktiivse *mida*-küsilause puhul seisneb eripära lause intonatsioonis ja rõhkudes. Üldjuhul ei ole tegelikes küsimustes küsisõna *mida* rõhuline, vaid rõhk on verbil (vt joonis 2). Keeldudes on aga rõhulised nii *mida* kui ka verb mõlemad (vt joonis 1). See, et rõhutatud on nii küsisõna kui ka verb, tähendab et erinevalt *mis*-küsilausestest on *mida*-küsilausestes kaks põhitooni hüpet, mis teeb küsilause põhitoonikontuuri nii-öelda lainetavaks.

Peamisest suhtlustegevusest lähtudes on etteheidet ja keeldu väljendavate *mis*- ja *mida*-küsilauseste prosoodilised tunnused peamiselt sarnased, erinevus seisneb hoopis selles, kas küsilause asub pikemas voorus või moodustab eraldi vooru. Direktiivsetel *mis*- ja *mida*-küsilausestel, mis asuvad pikema vooru algul või lõpul ning moodustavad eelneva või järgneva üksusega tervikliku lausungi (vt joonis 6), ei ole nii märgatavat etteheitvat intonatsiooni, nagu on eraldiseisvatel. See võib johtuda asjaolust, et lausungi fookus on küsilausele eelneval või järgneval üksusel ja seepärast ei vaja küsilause enam intonatsiooni kaudu rõhutamist.

Järeldused

Artikli eesmärk oli vaadelda vestluspartneritele ja vestluses mitteosalejatele suunatud keelde ja etteheidet väljendavaid *mis*- ja *mida*-küsilauseid ning käsitleda nende erinevusi tegelikest küsimustest. Uurimus näitas, et vaadeldud küsilauseste direktiivne tähendus tuleneb küsilauseste terviklikust vormist: nende ülesehitusest, semantilistest ja prosoodilistest tunnustest.

Selline ühene vormistus võib viidata keeles osaliselt kivinenud struktuurile, mille terviklik vorm on tähendusega tihedalt seotud. Teisalt tõi uurimus esile, et küsilausetega sooritataavate suhtlustegevuste tõlgendamine oleneb tihti laiemast vestluskontekstist, mistõttu ei saa nende kirjeldamisel lähtuda ainult küsilausest endast. Uurimuses ilmnis küsisõnade *mis* ja *mida* seos küsisõnaga *miks*, mistõttu tuleks edaspidi põhjalikult uurida analoogseid *miks*-küsilauseid. Käesolev uurimus kinnitas sarnaste konstruktsioonide varasemate käsitluste tulemusi, kuid lisas nende küsilause kirjeldusse verbisemantika, peamiste prosoodiliste tunnuste käsitluse ja tõi välja nende konstruktsioonide abil tehtavad suhtlustegevused, lähtudes tegelikust vestluskontekstist.

Transkriptsioonimärgid

.	langev intonatsioon
,	poollangev intonatsioon
?	tõusev intonatsioon
(.)	mikropaus (0,2 sek või lühem)
(0.5)	pausi pikkus sekundites
`sõna	rõhutamine
[]	pealerääkimine
=	kahe üksuse kokkuhääldamine
SÕNA	valjem lõik
* *	vaiksem lõik
< >	aeglustatud lõik
e:i	hääliku venitus
@ @	hääle kvaliteedi muutumine
\$ \$	naerev hää
s(h)õna	sõna on lausunud naerdes
hehe, mhemhe	naer
% %	vinguv toon
si-	poolelijäänud sõna
.hh	sissehingamine
hh	väljahingamine
mt	matsutamine
{või}	halvasti kuulnud tekstilõik
{-}	ebaselgeks jäänud sõna või kõneleja
(())	transkribeerija kommentaar

Kirjandus

- Asu, Eva Liina 2004.** The Phonetics and Phonology of Estonian Intonation. Doctoral dissertation. Department of Linguistics, University of Cambridge.
- Drew, Paul 1998.** Complaints about transgressions and misconduct. – *Research on Language and Social Interaction* 31, 295–325. <http://dx.doi.org/10.1080/08351813.1998.9683595>.
- EKG II 1993** = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Ereht, toim. Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1, A–J. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ervin-Tripp jt 1984** = Susan Ervin-Tripp, Mary Catherine O’Connor, Jarrett Rosenberg. Language and power in the family. – *Language and Power*. Ed. Cheri Kramarae, Muriel Schulz, William M. O’Barr, Los Angeles: Sage, 116–135.
- Günthner, Susanne 1996.** The prosodic contextualization of moral work: an analysis of reproaches in ‘why’-formats. – *Prosody in Conversation*. Ed. Elizabeth Couper-Kuhlen, Margret Selting. Cambridge: Cambridge University Press, 271–302.
- Heritage, John 1984.** *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Huddleston, Rodney 1994.** The contrast between interrogatives and questions. – *Journal of Linguistics* 30, 411–439. <http://dx.doi.org/10.1017/S0022226700016704>.
- ISK 2004** = Auli Hakulinen (päätoim.), Maria Vilkkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laanesoo, Kirsi 2012.** Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestluses. – *Keel ja Kirjandus* 7, 499–517.
- Metslang, Helle 1981.** Küsilause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Metslang, Helle 2004.** Imperative and related matters in everyday Estonian. – *Linguistica Uralica* 4, 243–256.
- Pajusalu, Renate 2006.** Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 10 (4), 324–340.
- Palmer, Frank Robert 2001.** *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139167178>.

- Schegloff, Emanuel A. 1984.** On some questions and ambiguities in conversation. – Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis. Ed. J. Maxwell Atkinson, John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press, 28–52. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511665868.006>.
- Schegloff, Emanuel A. 2007.** Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis. 1. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511791208>.
- Selting, Margret, Elizabeth Couper-Kuhlen 2001.** Introducing interactional linguistics. – Studies in Interactional Linguistics. Ed. Margret Selting, Elizabeth Couper-Kuhlen. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–22.
- Sidnell, Jack 2010.** Conversation Analysis. An Introduction. Wiley-Blackwell. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511635670>.
- Stivers, Tanya, Nick J. Enfield 2010.** A coding scheme for question-response sequences in conversation. – Journal of Pragmatics 42, 2620–2626. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pragma.2010.04.002>.

Directive *what* interrogatives in Estonian spoken interaction

Kirsi Laanesoo

The article focuses on a construction that begins with the interrogative pronoun *mis* (what in nominative) or *mida* (what in partitive) and functions as a prohibition or a reproach (e.g. what are you yelling). These directive interrogatives are addressed to a person who is present in the ongoing conversation or to a third party. For this research 36 directive interrogatives beginning with *mis* or *mida* were analysed. The purpose of this research was to study what social ACTIONS these interrogatives perform in everyday Estonian interaction and to find out what characteristics distinguish these directive interrogatives from real questions. Directive interrogatives beginning with *mis* and *mida* are multifunctional; they carry out different ACTIONS simultaneously, but in different cases one ACTION is primary, others are secondary. According to the primary ACTION, the interrogatives can be divided into prohibitions and reproaches. At the same time, these interrogatives can carry out secondary ACTIONS such as expressing statements or accusations. Also, these interrogatives are used in playful contexts to tease other discourse participants. The analysis shows that directive interrogatives differ from real questions mainly in prosody and semantics. Directive interrogatives have a distinct intonation that comes from specific stress and pitch accents. Semantically, the main characteristic that distinguishes directive interrogatives from information-requesting interrogatives is that most of the studied interrogatives contain a marked phrase or a negatively loaded verb that conveys the negative stance of the speaker.

Keywords: everyday interaction, prohibition, reproach, interrogative, Estonian language

Kirsi Laanesoo
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
kirsi.laanesoo@ut.ee